

A szabadság térbelisége

OCISKAY GYULA

Nem hiszem, hogy van Tocqueville életművének még egy olyan tézise, melyet annyiszor hivatkoztak volna, mint a demokratikus despotizmusra vonatkozót. A neves XIX. századi gondolkodó XX. századi újrafelfedezésében döntő szerepet játszott az a megdöbbenés, amelyet a liberális politikai intézményrendszer totális fordulatokkal szembeni védtelenségének tapasztalata okozott a nyugati értelmiség körében. A múlt század totalitárius berendezkedéseit vizsgálva találtak rá *A demokrácia Amerikában* olyan prediktikus passzusaira, mint a következő:

„Fölöttük [...] ott lebeg egy végtelen és oltalmazó hatalom, amely egymaga akar gondoskodni kedvteléseikről és örködni sorsuk felett. Ez a hatalom kizárólagos, részletekbe hatoló, rendszeres, előrelátó és szelíd. Az atyai hatalomhoz hasonlítana, ha célja, mint ez utóbbinak, szintén a férfikorra való felkészítés volna; ám épp ellenkezőleg, minden vágya végérvényesen gyermeki szinten tartani a polgárokat; szereti, ha mulatnak az emberek, ám akkor csak a mulatságon járjon az eszük. Készségesen munkálkodik boldogságukért; ám ennek kizárólagos forrása és föltétlen ura ő akar lenni; gondoskodik biztonságukról, előre látja és kielégíti szükségleteiket, megkönnyíti örömeik megszerzését, elintézi főbb ügyeiket, irányítja iparukat, szabályozza örökösödésüket, elosztja örökségüket; miért nem akarja mindjárt a gondolkodás

zúrzavarától és az élet gyötrelmeitől is megszabadítani őket?” [TOCQUEVILLE, 1993: 973]

Attól eltekintve, hogy Tocqueville-nak nem lehettek elképzelései a *nem szelíd* paternalizmusról, arra mindenképp rávilágított, hogy a demokratikus társadalmi berendezkedéstől nem idegen a hatalomnak az a fajta koncentrációja, amely a totalitárius, fél-totalitárius fordulatot több civilizált államban is elősegítette. Sőt, a centralizáló tendenciák épp az egyenlőség terjedésével párhuzamosan erősödnek meg.

Társadalomelméletének központi tézise, hogy a hierarchikus felépítésű (arisztokratikus) társadalmi berendezkedés megállíthatatlanul adja át a helyét a horizontális szerveződésű (demokratikus) társadalomnak. Az egyenlőség századaiban eltűnnek a korábban a közösség életében jelentős szerepet játszó arisztokraták, akik egy-egy döntésükkel sok embertársuk sorsát voltak képesek befolyásolni. Helyükre az egyenlő, egyenként gyenge és önmagukat gyakran erőtlennek is érző individuumok kerülnek. A hierarchikus tagozódású társadalom felbomlásával az embereket összetartó hagyományos kötelékek meglazulnak, a magányos egyének egymás versenytársaiként küzdenek a világban, s ez elidegeníti őket egymástól. Az atomizálódott, egoista társadalom individuumai ugyanakkor szemtől szemben találják magukat az állammal, és az egyenlőség szenvedélyétől vezérelve, a kiváltságok iránti gyűlöletükben

és saját gyengeségük tudatában minden kiváltsággal az államot ruházzák fel. Jobban szeretik, ha segítségre szorulva nem a többiek, hanem a személytelen állam gondoskodik róluk. Ehhez társul az individuális szabadság Constant-tól is ismert kultusza, amely eltávolítja az egyéneket a közügyek, a republikánus szabadság gyakorlásától.

John Stuart Mill, aki Tocqueville eszméinek hatása alatt írja meg a szabadságról szóló híres esszéjét [MILL, 1980], ezt az átalakulást a szuverenitás tartalmának megváltozásával hozza összefüggésbe. Míg a régebbi korokban a szabadság védelmezői a szuverén (a király) hatalmának korlátozására törekedtek, addig a modern liberális gondolkodók többsége az abszolút hatalmú szuverén mellett tört lándzsát. „Most azonban azt kívánták, hogy az uralkodók azonosuljanak a néppel; hogy érdekük és akarata a nemzet érdeke és akarata legyen. Saját akarataival szemben pedig nem kell megvédeni a nemzetet. Senki sem fél attól, hogy önmaga zsarnokává válik. [...] Az uralkodók hatalma így nem más, mint a nemzet összpontosított, s a felhasználás szempontjából alkalmas formába öntött hatalma.” [MILL, 1980:14-5] A korlátlan népszuverenitás eszméje így elválaszthatatlanul forrt egybe a szabadság gondolatával, egészen addig, amíg néhányan fel nem fedezték, hogy a nép nevében valójában a többségnek (vagy azoknak, akik többségként elfogadtatták magukat) az akarata érvényesül, „s a politikai gondolkodásban a »többség zsarnoksága« azon legfőbb rosszak egyike lett, melyekkel szemben a társadalomnak okvetlenül védekeznie kell”. [MILL, 1980:17] A többség ezen zsarnokságát egy ideig az intézmények működésében látták megtestesülni, míg „a finomabban gondolkodó emberek” (nyilvánvaló itt is a tocqueville-i allúzió) felismerték, hogy az új típusú elnyomás nem elsősorban a politikai szférában jelenik meg, hanem mély társadalmi gyökerei vannak.

A szabadelvű hagyomány képviselői mind az egyeduralom, mind a többségi elvű zsarnoksággal szemben a politikai intézmények közötti hatalommegosztásban látták a személyes szabadság garanciáját. A blackstone-i, madisoni *súlyok és ellensúlyok* elvének ideáltipikus változataként is felfogható amerikai politikai rendszer megalkotói az egymást ellenőrző hatalmi ágak bonyolult reszorthálózatával teremtették meg a hatalomgyakorlás korlátait. Ma már toposz a politikai elnyomás ellenszereként az amerikai modellt idézni.

A fiatal Egyesült Államokba érkező és Montesquieu hatása alatt alkotó Tocqueville-t mégsem ez foglalkoztatta leginkább. Az amerikai demokráciát bemutató munkájában ugyan részletesen ismerteti az egyes hatalmi ágak működését, de a többség mindenhatóságával szembeni garanciát nem ebben, hanem a közigazgatási decentralizációban látja.

„Bizonyos érdekek közösek a nemzet egésze számára: például az általános törvények megalkotása vagy a nép viszonya más népekhez.

Más érdekek viszont a nemzetek bizonyos részeinek sajátjai: ilyenek például a községi vállalkozások.” [TOCQUEVILLE, 1993:133]

A két különböző érdek kétféle hatalomgyakorlási módot implikál. Míg a nemzet közös érdekeit csak egy erős központi kormányzat képes érvényesíteni, addig a helyi problémák megoldásában előbbi nem tud hathatósan közreműködni. „A központi hatalom, legyen bármilyen felvilágosult, bármily tudós, nem képes átfogni egy nagy nép életének összes részleteit.” [MILL, 1980:138] De nem is szabad megpróbálnia. „Én a magam részéről úgy gondolom, hogy valamely állam nem élhet és főként nem virágozhat, ha kormányzatának centralizációja nem elég erős. De ugyanakkor azt gondolom, hogy a közigazgatás centralizációja megfosztja erejétől a népet, amely azt elfogadja, mert szüntelenül gyengíti benne a közösségi szellemet.” [MILL,

1980:134] És – tegyük hozzá – ezáltal előkészíti a terepet a despotikus kormányzásnak.

Tocqueville a franciáknak egy szabad demokratikus rezsim létrehozásában megfigyelhető sikertelenségét is elsősorban a közigazgatás centralizációjára vezeti vissza.

A kormányzati és a közigazgatási centralizáció elválasztásának fenti tézisének sok kritika érte, főként abból a szempontból, hogy ezek szervesen összefüggenek. Émile Faguet a századfordulón éppúgy illuzórikusnak nevezte az elkülönítést, mint Françoise Mélonio a XX. század végén. A magam részéről úgy gondolom, hogy Tocqueville álláspontja védhető, és ennek alátámasztásához hívnám segítségül Foucault hatalomelméletét.

A MONOLITIKUS IGAZSÁG ÉS A LOKÁLIS DISKURZUSOK

Michel Foucault nagy erénye volt olyan primer szövegek megszólaltatása, amelyek korábban semmiféle érdeklődést nem keltettek. Az általa archeológiai nevezett módszer segítségével nemcsak az egyes történeti rétegek szövegleleteit tudta elkülöníteni, hanem minden szöveget leletnek tekintett. Így ásta elő például Jeremy Bentham *Panopticon*ját [BENTHAM, 1977], és gondos kutatással megvizsgálta e szöveg kortárs kontextusát is.

A benthami Panopticon a modern börtön prototípusa. E börtön működésének lényege a megfigyelés és átnevelés. Mint Foucault felhívja rá a figyelmet, a felvilágosodás idején a világi igazságszolgáltatás terén megfigyelhető humanizálódási folyamat nem kizárólag a karteziánus racionalizmus morális hozadéka. Az igazságszolgáltatás elrettentő funkciója, mely a középkori nyilvános kivégzések és kínvallatások formájában a

szuverén hatalmát a legtranszparensabb módon jelenítette meg, a XVIII. századra háttérbe szorult. Az igazságszolgáltatás célja ettől kezdve az elítélt átnevelése, nem pedig megsemmisítése. Az elzárással a társadalom számára kívánnak újra hasznos egyéneket teremteni.

A benthami Panopticon egy olyan börtön, ahol – mint görög eredetű neve is jelzi – minden látható. Építészetileg gyűrű alakú épületet kell magunk elé képzelni, melynek közepén hengerszerű torony található. A cellák a gyűrűn körben helyezkednek el úgy, hogy a kívülről egy kis ablakon keresztül megvilágított cellában tartózkodó személy minden mozdulata kitűnően látható a toronyból. Ugyanakkor a rabok nem láthatnak be a toronyba, nem tudhatják, mikor figyelik őket, egymást sem láthatják a kör alaprajz okán. A rabokban egy idő után interiorizálódik a megfigyeltség tudata, és viselkedésüket ez fogja irányítani. Az átnevelés elérte célját: a rabok, visszatérve a társadalomba magukkal viszik ezt a tudatot, és saját lelkiismeretük parancsának tekintve a kinti elvárásokat, többet nem követnek el bűnt.

Így elkerülhetőek az embertelen kínzások, és nincs szükség az esendő személyek likvidálására sem: sőt, a legjobb munkások éppen belőlük lesznek a gyárakban.

Amit Foucault ehhez a rendszerhez hozzátesz, az a

A rabokban egy idő után interiorizálódik a megfigyeltség tudata, és viselkedésüket ez fogja irányítani. Az átnevelés elérte célját: a rabok, visszatérve a társadalomba magukkal viszik ezt a tudatot.

következőkben foglalható össze. Véleménye szerint a modernitásnak nevezett korszakban a társadalom egésze vált a megfigyelés és fegyelmelés terepévé. „[Bentham] megtalálta a felügyelet problémáit megoldani képes hatalmi technológiát.”¹ [FOUCAULT, 1996:3] A brit filozófus véleménye az volt, hogy a hatalom gyakorlását általában is nagyban megkönnyíti az általa javasolt eljárások alkalmazása.

A benthami modell paradigmátikus természetére Foucault a párizsi École Militaire-t, a korabeli gyárakat és az éppen ebben az időben lendületes fejlődésnek induló orvostudományt hozza fel példaként.

Pályája kezdetén az orvostudomány történetével foglalkozott, s azt kereste, „hogyan intézményesült az orvosi tekintet” a XVIII. században. A fentebb idézett interjúban így fogalmazott: „Az Hotel Dieu 1772-es második leégését követő építészeti terveket vizsgálva rájöttem, hogy a testek, az egyének, a dolgok teljes láthatóságának problémája valamely központi tekintet szempontjából milyen nagy mértékben vált a legállandóbb vezérlő elvek egyikévé.” [FOUCAULT, 1996:3] A tekintet globalitása arra utal, hogy mindent tudnunk kell a páciensről, minden folyamatot gondosan meg kell vizsgálnunk, hogy a kór eredetét megmagyarázhassuk, s a megfelelő kúrát alkalmazhassuk.

Foucault egyik újdonsága az a tézis, miszerint a modern társadalmakban a büntetőtechnikát fokozatosan kiterjesztik a legártalmatlanabb fegyvelmeztlenségekre. Az elmúlt évszázadok során a rendetlenség és a törvénytelenység határai elmosódtak. A fegyvelmezés vált a hatalom általános mintájává.

Mint látható, a *diszciplináris társadalom* egy újfajta hatalom kialakulásának következménye. Foucault, akit Rorty nem alaptalanul sorol a textualisták közé [RORTY, 1991:1440-5], sose mulasztja el kihasználni a nyelv szemantikai magaslabdáit. Mikor diszciplináris társadalomról beszél, a diszciplína mindkét jelentésére, a fegyvelmezésre és a tudományra egyként utal. Mondanivalójának lényege: a (modern) tudás megszerzése elképzelhetetlen a hatalmi viszonyokon kívül (tehát az orvos és a páciens, az igazságszolgáltatás képviselői és az elítéltek, az ápolók és a pszichiátriai betegek, a tanár és a tanulók stb. közötti hatalmi viszonyokon kívül), bizonyos területeken pedig épp a hatalmi viszonyok a megismerés motorjai. (Ez azt is jelenti, hogy

az igazi tudás nem mentes a hatalomtól és az érdekektől, mint ahogy azt az értelmiségiek szeretik gondolni.)

Foucault másik újdonsága az a tézis, hogy a diszciplináris társadalomban a hatalmi viszonyok az egész közösséget átszövik. A felügyelet hajlamos az „intézménytelenedésre”, a társadalom egészében való elterjedésre, amítől a társadalom is panoptikussá válik. A hatalom egyfajta viszony lesz az egyének között. *Szexualitás és hatalom* címmel Tokióban tartott előadásában így fogalmaz: „Az emberek között, egy családon belül, egy egyetemen, egy kaszárnyában, egy kórházban vagy egy orvosi vizsgálat alkalmával is hatalmi viszonyok alakulnak ki, s ezek kifejtik hatásukat.” [FOUCAULT, 2000a:283] Másutt így ír: „...a társadalom egészét sokszoros hatalmi viszonyok hálózák be, határozzák meg és építik ki”. [FOUCAULT, 2000c:319] A hálózat gyökere a sokat emlegetett tekintetben (illetve az ehhez kapcsolódó tudásban) van.

„Nincs szükség fegyverekre, fizikai erőszakra, testi kényszerre. Csak egy tekintetre. Egy megfigyelő tekintetre, amelyet mindenki – érezvén, hogy súlya ránehezedik – tudatosít magában, olyannyira, hogy végül már önmaga figyelni önmagát; végül tehát mindenki önmaga felett gyakorol felügyeletet.” [FOUCAULT, 1996:6]

„Ez a fajta hatalom nem valakinek a kezében összpontosul, aki egyedül, totálisan gyakorolja másokon; olyan gépezet ez, amelyben mindenkinek megvan a maga helye, a hatalmat gyakorlóknak éppúgy, mint azoknak, akiken e hatalmat gyakorolják.” Nincs tehát a tekintetnek kitüntetett központja: mindenkit figyel valaki, „... e gépezetet nem birtokolja senki”. [FOUCAULT, 1996:6] Éppen ezért Foucault nem a hatalomról beszél, hanem hatalmakról, hatalmi viszonyokról. A hatalom nem megszerezhető birtok, hanem „különböző technológiák működő és állandó változásban lévő rendszere.” [ANGYALOSI, 1991:930]

A modern politikaelmélet kialakulását Machiavelli *Il Principéjé*hez szokás kötni. A

politikai cselekvés moráltól független szekuláris instrumentalizálása itt nyert először kifejezést. Foucault arra mutat rá a *Gouvernementalité* című tanulmányában², hogy az igazi váltás a szuverenitáselmélet terén játszódott le, s ez nem Machiavellinél, hanem az ő kritikusanál érhető tetten először.

Machiavelli fejedelme a fejedelemséggel az egyediség, külsőség és a transzcendencia viszonyában van, örökség, szerzemény vagy hódítás révén jutott hozzá. Nincs lényegi összetartozás a szuverén és a fejedelemség között, az állandó fenyegetettség miatt a fejedelem célja az uralom extenzív jellegű megtartása. Machiavelli ehhez ad tanácsokat.

Az új irodalom szerzői, Machiavelli kritikusi (Innocent Gentillet, Paruta, Guillaume de la Perrière, Nagy Frigyes) a *kormányzás művészetével* foglalkoznak. A különbséget Foucault így foglalja össze: „míg a szuverenitás önmagában hordozza célját, és az eszközeit magából hívja elő törvények formájában, a kormányzás célja azokban a dolgokban rejlik, amelyeket irányít”. [FOUCAULT, 2000b:296] Törvények helyett taktikák jelennek meg. A kormányzás célja már a népesség (mint erőforrás, munkáskéz, munkaerő) gazdagságának, életkorának növelése. A beavatkozás, a fegyelmezés mind mélyebbé válik az összesség boldogsága érdekében. E folyamatnak köszönhető az adminisztratív, gondoskodó, majd fokozatosan a jóléti állam kialakulása.

A jólét minél szélesebb biztosításához addig soha nem tapasztalt méretű bürokratikus gépezetre volt szüksége az államnak. Olyan gépezetre, amely minden állampolgár problémáit képes észrevenni és lehetőleg meg is oldani. Olyan gépezetre, amely előtt nincsenek titkok, amely

intézményesíti a modern társadalmak panoptikusságát és a figyelő tekintetet.

Hogy ebből mégsem az elviselhetetlen elnyomás képzete alakul ki az állampolgároknak, az részben a gondoskodás szükségletével, részben a népszuverenitás eszméjének kialakulásával és széles körben történő elterjedésével magyarázható.

Míg Machiavelli szuverénje transzcendens viszonyban van az uralma alá eső területtel és a rajta (tulajdonképpen véletlenül) élőkkel, addig a természetjogi kontraktualizmus alapelvei értelmében a polgári kormányzat a nép saját akaratából, azzal megegyezően működik.

***A modernitás társadalmában
minden állampolgár rendőri
funkciókat lát el, a megfigyelő
tekintet (a szuverenitás) egy szeletét
képviseeli.***

A szuverenitás Grotius, Locke, Pufendorf vagy Paine értelmezése szerint már nem öncélú entitás, hanem a partikuláris konfliktusok feletti, vagy azokon kívüli nézőpont, amely e

konfliktusok versengő érdekeit, céljait egyetlen koherens, egységes rendszerben oldja fel. A szuverén az említett versengő érdekek feletti igazság megtestesülése.

A népszuverenitás dogmája szerint a legfőbb hatalom a népet illeti: a hatalom tehát a demokratikus társadalmakban ab ovo dekoncentrált, diffúz, nem egy személyhez kötődik.

És itt utalnék vissza a hatalom természetéről korábban mondottakra: a modernitás társadalmában minden állampolgár rendőri funkciókat lát el, a megfigyelő tekintet (a szuverenitás) egy szeletét képviseli. A hatalom az összesség között oszlik meg. Mindenki egyenlő eséllyel indul harcba a diszkurzív igazság, ha úgy tetszik, az *egyetlen igazságok* piacán a maga tudásával. Ennek a harcnak a színtere a politika: itt ütköznek meg a különböző tudások egymással a leglátványosabban. Itt a legátlátszóbb a hatalom természete, mert a népszuverenitás dogmájának megfelelően

ezek a viták a nyilvánosság előtt kell, hogy folyjanak.

„A hatalom gyakorlása együtt jár az igaz diskurzusok valamiféle ökonómiájával. Ezek a diskurzusok ebben a hatalomban, belőle kiindulva és rajta keresztül fejtik ki hatásukat. Rákényszerülünk arra, hogy az igazságot előállítsuk, a hatalmat pedig, különös módon, csakis az igazság előállításával tudjuk gyakorolni” – állította Foucault a hatalom mikrofizikájáról szóló előadásában. [FOUCAULT, 2000b:319] Teóriája szerint a viselkedés, az élelmények megszerveződésében vannak olyan gondolati elemek, melyek beépülnek a mindennapi életbe, és autonóm, objektív erőkként hatnak. A diskurzus a foucault-i fogalomhasználatban e gondolati elemek horizontjaként tételeződik. Foucault-t az érdekli, hogyan beszélnek bizonyos korszakokban bizonyos témákról (mint pl. örültség, halál, szexualitás stb.), hogyan tartják nyilván és terjesztik a mondottakat. Vagyis: miként válnak egyes témák diszkurzív tényekké, másként fogalmazva: hogyan válnak szöveggé az egyes témák, miként kapnak változó igazságértékeket az egyes kijelentések, s miként utal a diskurzusok viselkedése a fennálló hatalmi viszonyokra, vagy mi módon hoznak létre hatalmi viszonyokat ezek a diskurzusok. Foucault, mint „archeológus” e szövegek, e szövegek rétegei között kutakodik.

A lehetséges diskurzusok számát minden társadalomban ritkítják: vagyis nem lehet mindenről, mindenkinek, mindenhol, mindenféleképpen *szöveg*-elni.

A diskurzus mechanikája tudásformákhoz kötött. E tudásformák az Igazság *egyfajta* felfogását tükrözik. A tudások a társadalomban szétszórtan lévő ismeretek, melyek áthatják és formálják a társadalmi intézményeket. Az örültekről szóló tudás például minden korszakban kialakítja a velük való bánásmód intézményrendszerét. Az igazságról való tudás behatárolja a megszerezhető ismeretek körét is. A szakrálishoz való viszony például bizonyos

személyeket kizár bizonyos ismeretek köréből.

Az igaz diskurzus mindig monolitikus jellegű, hiszen csak *egy igazság* lehetséges. A hatalmi viszonyok bizonyos diskurzusformák preferálásával az Igazságról alkotott vélekedések, a versenyző érdekek közti hierarchiát képezik le.

Foucault szerint a mai hatalom globális, mert földrajzi értelemben mindenkit magába foglal, s mert nincs téma, melyről ne alakítaná ki feltétlen diskurzusát. Életműve ennek a globális hatalomnak a lebontására való törekvésben összegezhető. Ennek érdekében igyekezett a lokális diskurzusokat „játékba hozni”.

Az 1960-as évektől komoly támadások érték a hagyományos diskurzusokat (ha úgy tetszik, metanarratívákat). Ezek a támadások az átfogó rendszerekkel szembeni lokális kritikák formájában tematizálódtak, lokális tudásokat jelenítettek meg, nem-tudományos, nem átfogó, hanem parciális módon. Olyan tudások játékba hozataláról van szó, melyeket a korábbi szisztematizációk temettek be (vö. archeológia). Céljuk, mint Foucault-nak is, a mindent átfogó diskurzusok „önkénturalmának” felszámolása volt.

A mai antiglobalista mozgalmak paradox vonása, hogy nem lépnek túl a globális diskurzus határain (ha úgy tetszik, a globalizáció paradigmájának foglyai maradnak): globális méretekben szervezik tüntetéseiket, az interneten küldik rá a meghívókat, és globális antiglobalista szervezetek finanszírozzák költségeik jelentős részét.

A foucault-i üzenet ezzel szemben a lokális diskurzusok antiglobalizmusának diszkontinuus mozgásba hozására szóló felhívás. A lokalitás itt nem pusztán földrajzi értelemben veendő, inkább sajátos szöveghelyekről van szó, egyedi kijelentésekre épülő diskurzusokról, minden olyan „hely”-ről, amely nem-totális, nem-abszolút, és így kifejezi a neves francia filozófus és sok kortársának alapvető meggyőződését: „...fel kell adnunk annak a

reményét, hogy valaha is birtokába jutunk egy olyan nézőpontnak, ahonnan teljes és határozott tudással rendelkezhetnénk arról, hogy mik a történelmi határaink”. [FOUCAULT, 1991:110]

TOCQUEVILLE ÉS A KÉTFÉLE SZABADSÁG

John Anderson, a Lincoln Egyetem közgazdászprofesszora *A kormányzás technikai* című írásában Foucault és Tocqueville egymást kiegészítő téziseit elemzi. Tocqueville-lal kapcsolatban a közösségnek az egyén szokásaira gyakorolt hatására utal. Foucault-tól a hatalomgyakorlás technikáira, technológiáira vonatkozó gondolatokat idézi. Többek között felhívja a figyelmet, hogy Foucault értelmezése szerint a hatalom gyakorlása sosem lehet teljes körű, és kizárja az erőszakot. Nincs hatalom potenciális ellenállás vagy lázadás nélkül. A nyers erőszak soha nem képes olyan mértékű függést előidézni, mint a hatalom szelíd formája. A tocqueville-i (és milli) közvélemény éppen ezt a hatalmat gyakorolja az egyén fölött. „A megtanult szokás képes átvenni a fegyelmzés helyét” - írja Anderson. [ANDERSON, 1998:502] Közismert, Tocqueville a demokratikus közvélemény irányító szerepét a spanyol inkvizícióénál is nagyobbak állítja. Anderson konklúziója pedig a következő: a kormányzási technika hatékonysága jelentősen megnő, ha nem direkt módon a politika eszköztárával felvértezve jelenik meg, hanem a szokásokba ivódik be, és onnan irányít.

És innen kiindulva oldható meg a kétféle centralizáció problémája. A kizárólagosságra törő (össztársadalmi) diskurzussal szemben, melyet éppen a népszuverenitás eszméjének talaján kifejlődő demokratikus despotizmus

hoz létre, a homogén térben megfogalmazódó ellendiskurzusok jelentik a tocqueville-i rendszerben a szabadság kis tereit. Az arisztokrácia hanyatlásával párhuzamosan eltűnő kiemelkedő individuumok helyét az egyenlők társadalmában az olyan kollektív vagy lokális individualitások foglalják el, mint amilyenek a társulások, az esküdszékek vagy a községek. A lokalitás itt nem pusztán konkrét térbeliséget jelent. Az újságokon keresztül egymáshoz kapcsolódó, hasonló gondolkodású emberek társulásai nem egy bizonyos földrajzi helyhez kötődnek, hanem a társadalmon belül foglalnak el egy egyedi locust. Ilyen értelemben beszél Tocqueville a helyi önkormányzatokról is. „Új-Angliában 1650-től fogva hiánytalanul és végérvényesen létre jött az önkormányzati rendszer. Az önszerveződő község [az eredetiben: *individualité communale*. O.Gy.] körül érdekek, szenvedélyek, köteleességek és jogok csoportosulnak, s erősen kötődnek hozzá.” [TOCQUEVILLE, 1993:70] Egy újfajta individualitással állunk itt szemben, amely egy kollektívumot jelenít meg az egész társadalom érdekeit kifejező és védelmező kormányzati gépezettel szemben.

Jean-Claude Lamberti a *Tocqueville és a kétféle demokrácia* című munkájában egy alfejezetet szentel a kormányzati és közigazgatási centralizáció kérdésének, és vizsgálja a koncepció elméleti gyökereit is. Tocqueville minden bizonnyal ismerte Henrion de Pansey-nak a községi hatalomról írott művét, melyben a szerző így fogalmaz: „Minden államban kétféle hatalom van: az egyik, amely inkább erkölcsi, mint materiális természetű, de mely nagy erőt nyer saját koncentrációja folytán, konstituálja a politikai hatalmat; a másik, mely a társadalom minden részében szétszóródott anyagi erőkből áll

***Tocqueville úgy teszi az
individuumot a közügyek
republikánus eszmeiségű
gyakorlásának aktív részesévé, hogy
eközben annak nem kell lemondania
a csirkecombok által jelképesen
körülbástyázott lokális
autonómiájáról.***

össze, alkotja a társadalmi hatalmat, vagy ami ugyanaz, a demokráciát.” [Idézi: LAMBERTI, 1983:273]

A községi önkormányzatok csakúgy, mint a majoritárius demokrácia pluralizmusdeficitjét kompenzáló önszerveződő egyesületek ezeket a szétszórt, autonóm szándékokat, érdekeket jelenítik meg. „Ezek az intézmények – írja Raymond Aron – az egyéni kezdeményezésekből szabadon létrehozott társulások, amelyeknek lehetőségük van és (egyben) szükséges a magányos egyén és a mindenható Állam közé helyezni magukat.” [ARON, 1967:257] Ezáltal válnak a despotizmus kialakulásának akadályaiává.

Georg Büchner *Danton halála* című drámájának van egy igen izgalmas része. [BÜCHNER, 2003: 22–4] A kimerült, hullafehér Robespierre meghívja magához az erőtől duzzadó Dantont. A beszélgetést Andrzej Wajda rendkívül hatásosan örökítette meg *Danton* című filmjében. Az asztalon sülték, Robespierre nem nyúl hozzájuk, Danton széles mozdulatokkal gesztikulálva tépdési a csirkecombokat. Robespierre az erény alapú

köztársaság álláspontjáról³ támadja Danton botránys viselkedését, annak bomlasztó hatását. Danton válaszaiban arról beszél, hogy az egyszerű embereket egyáltalán nem érdeklik a magasztos eszmék, egyszerűen csak boldogok szeretnének lenni, a saját kis életüket élni⁴. Megszólalásait szorgalmasan jegyzetelik a szomszéd szobában, és az elhangzottakat később Robespierre fel is használja a köz üdve érdekében, az egykori harcostárs ellen indított perben.

Robespierre és Danton valós, Rousseau és Constant képzeletbeli vitája nem zárható le megnyugtató módon Tocqueville nélkül. Hiszen a despotizmus éppúgy kialakulhat az általános akaratot megjelenítő, zsarnoki hajlamú tömeg vezetőinek jóvoltából, mint a kizárólag a saját kis érdekeikbe belefeledkező, ingatag meggyőződésű magánemberek közönyének köszönhetően.

Tocqueville úgy teszi az individuumot a közügyek republikánus eszmeiségű gyakorlásának aktív részesévé, hogy eközben annak nem kell lemondania a csirkecombok által jelképesen körülbástyázott *lokális* autonómiájáról.

JEGYZETEK

¹ A beszélgetés Bentham *Le Panoptique* című munkájának 1977-es kiadása előszavaként jelent meg. [BENTHAM, 1977]

² A tanulmány eredeti címének nyelvi játékosságát (*Gouvernementalité*) igyekezett visszaadni Kicsák Loránt („*Kormány-fővel*” *gondolkodni*). [FOCAULT, 2000b] Az általa használt ’kormányzatiság’ fogalmat szerencsésebb fordításnak tartom Romhányi Török Gábor ’kormányozhatóság’-ánál. [FOCAULT, 1998]

³ „A társadalmi forradalom még nem fejeződött be; aki félmunkát végez a forradalomban, az tulajdon sírját ássa meg. Az előkelő társaság még nem halt meg, az egészséges népnek pedig a helyébe kell ülnie ennek a minden ízében romlott osztálynak. A bűnt meg kell büntetni, s az erénynek a rémuralom által kell uralkodnia.” [BÜCHNER, 2003:22–3]

⁴ „Ha ezek az emberek szívesen hordják szutykos ruhájukat, azt hiszed, jogod van arra, hogy a föld alá küldd mindnyájukat? Az ég zsandára vagy? [...] Mindenki a természete szerint próbál élni: azt teszi, ami jólesik neki.” [BÜCHNER, 2003:23]

IRODALOM

- ANGYALOSI Gergely 1991. 'A roppant karaván (Michel Foucault: Felügyelet és büntetés)' *Holmi*, 1991/7., 927-33. o.
- ANDERSON, John L 1998. '»Techniques« for governance' *Social Science Journal*, Vol. 35, Issue 4, 493-508. o.
- ARON, Raymond 1967. *Les étapes de la pensée sociologique. Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, Durkheim, Pareto, Weber*. Hn: Gallimard, 663 o.
- BENTHAM, Jeremy 1977. *La Panoptique*. Paris: Belfond
- BÜCHNER, Georg 2003. 'Danton halála' In: *Összes művei*. Budapest: Osiris.5-69. o.
- FOUCAULT, Michel 1991. 'Mi a felvilágosodás? (Was ist Aufklärung?)' In: *A modernség politikai-filozófiai dilemmái a felvilágosodáson innen és túl. Michel Foucault írásaiból*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézete, 87-114. o.
- FOUCAULT, Michel 1996. 'A hatalom szeme. Beszélgetés J.-P. Barrou-val és Michelle Perrot-val' 2000, 1996/10. 3-9. o.
- FOUCAULT, Michel 1998. 'A »kormányozhatóság«'. In: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 106-123. o.
- FOUCAULT, Michel 2000a. 'Szexualitás és hatalom' In: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk, 271-285. o.
- FOUCAULT, Michel 2000b. '»Kormány-fővel« gondolkodni' In: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk, 287-305. o.
- FOUCAULT, Michel 2000c. 'A hatalom mikrofizikája' In: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk, 307-330. o.
- LAMBERTI, Jean-Claude 1983. *Tocqueville et les deux démocraties*. Paris: PUF, 325 o.
- MILL, John Stuart 1980. 'A szabadságról' In *A szabadságról – Haszonelvűség*. Budapest: Magyar Helikon, 7-226. o.
- RORTY, Richard 1991. 'Tizenkilencedik századi idealizmus, huszadik századi textualizmus' *Holmi*, 1991/11, 1440-1455. o.
- TOCQUEVILLE, Alexis de 1993. *Az amerikai demokrácia*. Budapest: Európa